

Szűcs Dániel

AZ EMBERKERESKEDELEM TÖRTÉNELMI GYÖKEREINEK VIZSGÁLATA, AVAGY A RABSZOLGÁK
HELYZETE AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Manapság természetesnek tekintjük azon jogi distinkciót, melynek értelmében a jogrendszer egészét áthatja a törvény előtti egyenlőség vívmánya. Az egyes történelmi korokat vizsgálva azonban közel sem tekinthetjük ezt állandó jelenségnek, sőt meglehetősen rögzös – és sok esetben könyörtelen, emberi életek tucatjait semmibe sem vételező - út vezetett e fejlett felfogás kialakulásához. Czine Ágnes szavait idézve „az emberkereskedelem a 21. században – az áldozatok¹ oldaláról megközelítve – az emberi jogok legkegyetlenebb megsértését jelenti.”² A bűnözés ezen szegmensét a világ harmadik legnagyobb és leggyorsabban fejlődő iparágaként tarthatjuk számon, amely „rabszolga-körülmények” között tartja emberek millióit.³ A rabszolgaság létezése – mondhatni – a történelmünkkel egyidős. Az emberkereskedelem jelenségét sokan a modern kori rabszolgaságként⁴ aposztrofálják. Ezzel összefüggésben Fehér Lenke azt állítja, hogy a mai emberkereskedelem bizonyos mértékig az egykori rabszolgakereskedelemhez hasonlítható,⁵ éppen azért, mert mindkettő tevékenységnek a lényege nem más, mint az ember tárgyként, kvázi dologként, árucikként történő kezelése, illetőleg kizsákmányolása.⁶ Kubisch Károly megfogalmazása szerint a rabszolgaság teljes megszűnéséről mind a mai napig nem beszélhetünk, hisz a keresztény hitvallás által megfogalmazott tilalom ellenére nyomokban fellelhetők a dionüszriadák, bacchanáliák „örjögéseinek” maradványai a kultúránkban.⁷ Amennyiben ezen állításokat igaznak fogadjuk el, úgy ahhoz, hogy a 21. századi emberkereskedelem⁸ aspektusait a későbbiekben hitelesen

¹ Az áldozat és sértett fogalmi aspektusaival összefüggésben lásd: Domokos Andrea – Garai Renáta: A bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás áldozatai, *Glossa Iuridica*, VI. évf., 2019/3-4, 9–22.; Domokos Andrea: Az új Büntetőeljárás Kódex sértettekkel vonatkozó egyes rendelkezéseiről, *Glossa Iuridica*, IV. évf., 2018/3-4, 137–148. Domokos Andrea: *Büntető anyagi jog – általános rész*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019, 37.

² Czine Ágnes: *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája*, Doktori értekezés, Pécs, 2011, 13.

³ Uo.

⁴ Lásd: Hollán Miklós: Az emberkereskedelem büntetni rendelése a nemzetközi instrumentumok tükrében, *Állam- és Jogtudomány*, VIII. évf., 2007/2, 273–287.; Hollán Miklós: Az emberkereskedelem tényállásának jogharmonizációja az európai unióban, *Büntetőjogi Kodifikáció*, VIII. évf., 2008/2, 22–26.; Windt Szandra: Gondolatok az emberkereskedelemtől, *Miskolci jogi szemle*, XIV. évf., 2019/2, 459–469.; Fehér Lenke: Az emberkereskedelem komplex problémája, *Állam- és Jogtudomány*, LIIV. évf., 2012/4, 397–420.

⁵ Vö. Bajusz Ferenc: *Az ókori rabszolgák helyzete és sorsuk alakulása a kereszténység hatása alatt*, Budapest, Budapesti Református Akadémia Kiadó, 1969, 13.

⁶ Fehér: *Az emberkereskedelem*, 397.

⁷ Kubisch Károly: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási változásai*, Doktori értekezés, Budapest, 2021, 25.

⁸ Czine Ágnes – Domokos Andrea: *Büntetőjog – Különös rész I*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017, 93–104.

vizsgálhassuk, először szükséges feleleveníteni a rabszolgaság múltját és történeti jelentőségét, melynek gyökerei egészen az ókori Rómáig nyúlnak vissza. A tanulmány a római rabszolgaság helyzetének áttekintő bemutatására tesz kísérletet egyes társadalmi és jogi sarokpontok mentén. A szerző törekszik azon kérdés megválaszolására, hogy vajon a jelenkori – emberi jogokat középpontban tartó, s ezeket a büntetőjog eszközeivel is védelemben részesítő – szabályozás tükrében miként vélekedhetünk a történelem fent említett – e vonatkozásban borús – időszakáról.

Közmegegyezésként tekinthetünk arra a tényre, miszerint a rabszolgaság szerves részét képezte a római kultúrának⁹ és jognak egyaránt, éppen ezért rabszolgatartó társadalomként tekinthetünk a birodalmi örökségre, mindamellett persze, hogy évezredes hagyományokat megalkotó – a modern korban is értelmiségi közösségi létet fenntartó módon - a kontinentális jogrendszer alapköveit fektette le. Ismerünk azonban olyan álláspontot is, mely szerint nem indokolt rabszolgatartó társadalmakról beszélni figyelemmel arra, hogy az ókori társadalmak jelentős része alapvetően a szegényebb társadalmi réteghez tartozó szabadok munkáját feltételezte.¹⁰ Róma rabszolgáinak demográfiai adatairól – a fennmaradó forrásokra tekintettel – az esetek jelentős többségében nem tudunk pontos szám adatok formájában jelentést adni. Ugyanakkor az Augustus császár korából származó népszámlálási adatok tükrében alapvetően három demográfiai nézet alakult ki, melyben a rabszolgák számát vizsgálják az összlakosság alapulvételével,¹¹ azon elkerülhetetlen jellemző szem előtt tartásával, hogy e számítások természetesen – olykor jelentős mértékben – eltérnek egymástól. Példának okáért az itáliai lakosság lélekszámát¹² 5,5-14 millió fő közöttire teszik a császárkor hajnalán, melyhez 2-4 millió fő rabszolga párosul.¹³ A római Itáliát érintően végzett becslések meglehetősen magas számban feltételezik a rabszolgák jelenlétét. Az előbb említett császári összeírások fő jellemzője, hogy pusztán a római polgárokat listázták a teljes népességén belül, melynek következtében közvetlen információnk nem áll rendelkezésre a rabszolgákat illetően.¹⁴ A római demográfia eminens kutatója, Scheidel, értekezésében akként foglal állást, hogy Itáliában

⁹ Vö. Hahn István: Az ókori vallások és a rabszolgaság, *Világosság*, VI. évf., 1965/6, 432.

¹⁰ Hahner Péter: *100 történelmi tévhit*, Budapest, Animus, 2010, 21.

¹¹ Ezek az ún. magas számítás (*high count*), az alacsony számítás (*low count*) és a középso számítás (*middle count*).

¹² Vö. Alessandro Launaro: *Peasants and Slaves. The Rural Population of Roman Italy*, University Press, Cambridge, 2011, 14–24.; Alföldy Géza: *Római társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 1996, 70.

¹³ A továbbiakban más becslésekhez lásd: Walter Scheidel: Human Mobility in Roman Italy II: The Slave Population, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 95, 2005, 64–65.

¹⁴ A számokat tovább árnyalja a lakosság ún. *status civitatis* szempontjából történő megoszlása, mely szerint a szabadok között nem csak a *cives Romani* (római polgárok), hanem a latinjogúak (*latini*) és az ún. *peregrini* személyek egyaránt jelen voltak Róma területén. Ezen utóbbiak ugyanakkor a birodalmi jog értelmében nem rendelkeztek jogképességgel, noha szabadok voltak.

legfeljebb 1,5 millió főre volt tehető a rabszolgák száma, melyre figyelemmel a társadalmi arányuk alacsonyabb annál, mint azt ahogyan mások felvázolják.¹⁵ A közép-római Egyiptom területéről származtatott városi népszámlálási listákon a nyilvántartásba vett emberek közel 15%-a nem volt szabad, mindamellett, hogy minden ötödik háztartás legalább egy rabszolgával rendelkezett.¹⁶ Verboven megállapítása¹⁷ értelmében a római és ostiai temetkezési helyeken végső nyugalomra lelt rabszolgák háromnegyed része szabad ember volt, melyet a Takács-Gacsal páros túlzottan magas arányúnak minősít.¹⁸

A SZEMÉLYÁLLAPOT JOGÁVAL KAPCSOLATOS INTRODUKCIÓ

A klasszikus római jogban a *status libertatis* alapján az embereket (*homines*) egyrészt szabadokra (*liberi*) (Paulus, *Digesta* 4, 5, 11.), másrészt rabszolgákra (*servi*) osztották (Ulpianus, *Digesta* 50, 17, 22.).¹⁹ Dogmatikailag személynek kifejezetten csak a szabadok minősültek, akik között megkülönböztették azokat, akik már eleve szabadnak születtek (*ingenui*), illetőleg azokat, akiket utóbb szabadítottak fel (*libertini*). Ebből *contra legem* megállapítható, hogy a rabszolgák nem voltak személynek tekinthetők, sőt őket a jog dolognak minősítette (Ulpianus, *Digesta* 19, 1. „*Servi res sunt.*”). A fejlett ókori jog precíz kidolgozottságát hűen tükrözi a szabályozás azon eleme, miszerint annak ellenére, hogy az egyes dologosztályozások szerint egyenértékűnek tekintették a szolgát a háziállattal, mégsem minősítették közönséges értelemben vett dolognak, így mondhatjuk, hogy a *servi* emberi mivoltát jogi vonatkozásban valamelyest elismerték.²⁰ Erre tekintettel a rabszolga feletti tulajdonosi hatalmat sem tulajdonjognak (*domicinium*), hanem ún. rabszolgartatói hatalomnak (*dominica potestas*) nevezték.²¹ A *servi* ugyanakkor korántsem, mint jogalany, sokkal inkább, mint jogtárgy²² volt jelen a római jogi szabályozásban, melyre figyelemmel az ura nemcsak a

¹⁵ Scheidel: *Human mobility*, 64.; vö. Morris Silver: Contractual Slavery in the Roman Economy, *Ancient History Bulletin*, vol. 25, 2011, 75.

¹⁶ Scheidel: *Human mobility*, 66.

¹⁷ Koenraad Verboven: The Freedman Economy of Roman Italy, in Sinclair Bell – Teresa Ramsby (ed.): *Free at Last! The impact of freed slaves on the Roman Empire*, Bloomsbury Publishing, London, 2011, 90.

¹⁸ Takács Levente – Gacsal Dóra: A római rabszolgaság, *Korall*, XVII. évf., 2016/63, 54–68.

¹⁹ Gaius, *Institutes* 1, 9. „*Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberti sunt aut servi.*”

²⁰ Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 212.

²¹ Uo. 203, 205, 212.; Brósz Róbert – Pólay Elemér: *Római jog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1974, 132. és 138.

²² Marginálisan jegyzem meg, hogy itt már érezhetjük a humanitárius jogok alapvető sérelmét és a személy - dolog fogalmának értelmezési kettősségét, tekintettel arra, hogy az ember lényéből fakadóan nem lehet azonos a fizikai értelemben vett dologgal.

hatalma alatt tartotta, hanem ezen túlmenően munkavégzésre kötelezte (kényszermunka), adásvétel tárgyává tette, egyszóval kereskedett vele, sőt olykor meg is ölte.²³

RABSZOLGÁNAK SZÜLETNI KELL? MENEKÜLÉS A SZOLGASÁGBÓL

A következőkben a rabszolgaság keletkezési-, majd megszűnési formáit vetem a vizsgálódásom eszközéül használt képzeletbeli nagyító lencséje alá. A felvetésre válaszul már a legelején leszögezhetjük, hogy az ókorban nem mindenki született rabszolganak, sokan az idő előrehaladtával egyéb körülmények függvényében váltak azzá (Iustinianus, *Institutiones* 1, 3, 4.)²⁴. Az első és „legkézenfekvőbb” módja a rabszolgaság keletkezésének az volt, amikor a harci konfliktusok végeztével a győztes közösség tagjai elhurcolták magukkal a vesztes fél életben maradt képviselőit.²⁵ A folyamat indítóoka nem volt más, mint a kommunák azon felismerése, mely szerint az elsődlegesen munkavégzéshez szükséges emberi erőforrásaikat nem pusztán a saját erejükből növelhetik, hanem következőképpen az ellenfél táborában el nem hullott harcosok által is. Ebből eredően gazdaságosabb és nagyobb társadalmi haszonnal járó megoldásnak tekintették azt, ha az említettek életét meghagyva dolgoztatták őket, minthogy megfosszák az érintetteket az örök világoosságtól. Minderre tekintettel a rabszolgaság keletkezésének történeti gyökerei alapvetően a hadifogság területén keresendők. E mentén Brósz és Pólay rámutat arra, hogy a Rómával szemben ellenséges államnak polgára ellenségnek minősült, aki szabadon elfogható volt. Jóllehet tehát nem csupán akkor válhatott az idegen rabszolgává, ha hadifogságba esett, hanem akkor is, amikor „békeidőben” Róma területén – nem harcos minőségében - vetették fogságba.²⁶ Továbbá értekezhetünk arról, hogy az állam a kényszermunkára rendelt szolgákat (*Servi publici*) a *ius gentium* alapján egyes állami célok teljesítésére alkalmazott, míg mások sorsa egyes magánszemélyek tulajdonában végződött. Az előbbi kategóriába tartozóknak kedvezőbb helyzetük volt a háztáji rabszolgákhoz képest, mert szabad nővel házasságszerű kapcsolatban élhettek, továbbá végrendelkezés keretében dönthettek a peculiumuk feléről.²⁷ Születésüknél fogva váltak rabszolgává azok, akik rabszolgaságban álló nő gyermekeként (*Partus anciale*) jöttek a világra. Szükségesnek tartom

²³ A tulajdonjog tartalmából fakadóan a tulajdonnal való szabad rendelkezésként értelmezhetjük.

²⁴ „*Servi autem aut nascuntur aut fiunt.*” - „*A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá.*”

²⁵ Takács–Gacsal: *A római rabszolgaság*, 4.; A második pun háború idején, amikor Tarentum városa elesett, a rómaiak közel harmincezer embert hajtottak rabszolgaságba.; vö. Réthey Ferenc: *A római rabszolgaság*, Szél Nándor Nyomda, Kecskemét, 1913, 20–21.

²⁶ Brósz–Pólay: *Római jog*, 138.

²⁷ Brósz–Pólay: *Római jog*, 139.

megemlíteni a *favor libertatis* elvét.²⁸ Ennek a lényegiségét az jelentette, hogy amennyiben az anya a várandóssága időszaka alatt akár csak egy pillanat erejéig felszabadult, úgy az élve született gyermeke szabadnak minősült, függetlenül attól, hogy az anya ismét szolgásgorba került (Paulus, *Sententiarum receptarum libri V.* 2, 24, 1-3.; Marcianus, *Digesta* 1, 5, 5, 3.). A *servi* státusz harmadik keletkezési formájaként vehetjük számba, a szabad ember büntetés által történő rabszolgává válását. A státuszváltozás²⁹ legmagasabb fokának (*capitis deminutio maxima*)³⁰ elszenvedésére kötelezték azt, aki egyrészt kivonta magát a cenzus alól (*incensus*), másrészt aki a katonai szolgálat előtt, vagy szolgálatteljesítés közben megszökött, ezen utóbbit azzal, hogy őt minden vagyonától megfosztva *ún. trans Tiberim*³¹ adták el rabszolgának (Paulus, *Digesta.* 4, 5, 11.). Amennyiben az adós polgár nem tudott teljesíteni a hitelező felé, mert fizetéképtelenségbe esett, úgy őt a hitelezője *manus iniectio* saját rabszolgájává tehetette. A római jog azonban a rabszolgává válás további formáit is ismerte, elismerte. A szabad ember saját akaratából is eladhatta magát rabszolgának (Ulpianus, *Digesta*, 21, 1, 17,12.; ua. 28, 3, 6, 5.). A praetori jog alapján az, aki korábban *servi* volt, azonban már felszabadult, ha azt követően hálátlan magatartást tanúsított, – a korábbi ura általi visszahívás révén – ismét rabszolgásgorba kerülhetett. Szolgásgorba kényszerült továbbá a *senatus consultum Claudianum*³² alapján az a szabad nő is, aki más tulajdonjogát sértve, annak rabszolgájával folytatott nemi viszonyt, s azt a rabszolga az urának tiltakozása ellenére sem hagyta abba (Paulus, *Sententiarum receptarum regularum*, 2, 21a.).³³

Vessünk egy pillantást a rabszolgáság megszűnésének sokszínűségére is. Kiutat a szolgásgorból alapvetően a felszabadítás (*manumissio*) jogintézménye jelentett. A civiljogi fogalmi kategórián belül három esetkörrel különböztetünk meg.³⁴ Elsőként beszélhetünk a *manumissio vindicta* szabadságpererről, amely egy – a praetor előtt zajló - színleges per volt.³⁵

²⁸ Jelentőségét hangsúlyozza Paulus, *Digesta* 50, 17, 106. „*Libertas inaestimabilis res est.*” - „*A szabadság felbecsülhetetlen érték*”; Gaius, *Digesta* 50, 17, 122. „*Libertas omnibus rebus favorabilior est.*” - „*A szabadság mindennél előrébb való.*”

²⁹

³⁰ A *capitis deminutio maxima* a személy státuszát érintő legteljesebb (negatív) változás (csökkenés), amely a szabadságra, vagyonra és ezáltal jogképességre is a maga teljességében kihat, azzal, hogy az érintett mindezekről megfosztva szolgásgorba nyomorodik.

³¹ értsd: „a Tiberisen túlra”, azaz külföldre. Az adósrabszolgáság ezen formáját Kr. e. 326-ban törvény erejénél fogva megszüntették. vö. Maróti Egon: *Rabszolgák az ókori Rómában*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969, 54.

³² Kr. u. 54.

³³ Földi-Hamza: *Római jog*, 213–214.; Brósz-Pólay: *Római jog*, 137.

³⁴ A három civiljogi kategória a késő császárkor idején kiegészült a templomban való felszabadítással (*manumissio in ecclesia*).

³⁵ E szabadságper attól volt színleges, hogy a felszabadítani kívánkozóval szemben a praetor előtt pert indított az egyik bizalmi embere. Ennek során a pálcáját (*vindicta*) a rabszolga felé tartotta, s olyan tartalmú jognyilatkozatot

Szabaddá válhatott valaki másodsorban akkor is, ha bejegyezték a római polgárok lajstromába (*census*), továbbá, ha végrendeleti úton gazdája szabadnak rendelte (*manumissio testamenti*).³⁶ E szabályok mellett a praetori jog további esetköröket is kialakított, melyek közül példaként említhetjük a barátok előtti (*manumissio inter amicos*), szabadságlevél kiadása útján (*manumissio per epistulatum*), illetve az úr asztalához való ültetéssel (*manumissio per mensam*) megvalósuló módozatokat. A felszabadítás ugyanakkor korántsem volt korlátlan.³⁷ Az említés kedvéért a *lex Aelia Sentia* előírta, hogy a 20 évnél fiatalabb úr (gazda) nem szabadíthatott fel, s a 30. életévét be nem töltött rabszolga nem volt felszabadítható.³⁸ A kegyelem jogintézményét a rómaiak is ismerték olyan vonatkozásban, hogy a rabszolgának szabadságot nem csak az ura, mint magánszemély, hanem az állam is adományozhatott bizonyos esetekben. Példának okáért, ha a rabszolga önfeláldozó magatartást tanúsított, vagy a közérdek szempontjából kiemelten jelentős szolgálatot teljesített,³⁹ az állam a rabszolgatartóra tekintet nélkül szabaddá nyilváníthatta az érintettet.⁴⁰

Az imént ismertetetteken túl létezett egy erőszakos formája is a felszabadulásnak, nevezetesen a rabszolgafelkelés, mely során az alávetett *de facto* kivívta függetlenségét, azonban *de iure* szolga maradt. Egy császárkori szabály értelmében a rabszolgát megszűnhetett a szabadság 20 évet meghaladó jóhiszemű élvezésével is.⁴¹ Ugyanakkor a rabszolgafelkelések esetén ez a szabály korántsem alkalmazható, hisz még, ha a 20 év el is telik, a szándékos, erőszakos, jogellenes magatartás folytán a jóhiszeműség fogalmilag kizárt, így a szabaddá válás eleve nem lehetséges. A rabszolgák száma a klasszikus korban vált tömegessé az ókori Rómában.⁴² Ennek hatására a patriarchális korban kezdetben még a házközösség családgyermekének jogállásához hasonló státuszú *servi* a klasszika idején már eltávolodott az urától, melynek következtében jól megfigyelhető a társadalmi differenciálódás jelentős mértéke is. A rabszolgák túlnyomó többsége nyomorúságos, embertelen körülmények között kifejtett

tett, melyben kijelentette, hogy a rabszolga szabad. Ezt követően a gazda a kezéből elengedte a szolgát (*manu mittit*), mellyel egyidőben pedig a *praetor* szabadnak nyilvánította azt.

³⁶ A *lex Fufia Canina* a végrendeleti úton történő felszabadítást a rabszolgák számarányának függvényében korlátozta Augustus idején.

³⁷ Lásd még: Gaius, *Institutionum commentarii IV*, 1, 13-15

³⁸ Brósz-Pólay: *Római jog*, 139-140.

³⁹ Pl. elfogott egy bűnözőt.

⁴⁰ A császárkori időkben bevett szokásnak minősült, hogy szabadon bocsátották az olyan rabszolgákat, akiknek az eladását követően a vevő megsértette a szerződéssel járó járulékos megállapodást. Leggyakoribb példája ennek az volt, amikor azzal a kikötéssel értékesítették a rabszolgát, hogy a nem kényszeríthetik prostitúcióra, azonban amikor ez ennek ellenére megtörtént, az állam szabadságot adott a megalázottnak. Lásd: Csernus Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? *Múlt-kor*, 2015. március 9., <https://mult-kor.hu/milyen-volt-rabszolgának-lenni-az-okori-romaban-20150303?pIdx=4>

⁴¹ Brósz-Pólay: *Római jog*, 140.

⁴² Földi-Hamza: *Római jog*, 213.; vö. Brósz-Pólay: *Római jog*, 138.

kényszermunkára volt kárhozható. A képet árnyalja, hogy az egyes uralkodók történeti koronként eltérő életszínvonalat engedtek meg a szolgáskorban dolgozóknak.⁴³ A klasszikus korban megmutatkozó társadalmi „lépülésük” képét erősíti a *senatus consultum Silanianum*,⁴⁴ melynek értelmében abban az esetben, ha a rabszolgatartó úr emberölés áldozatává vált, úgy a hatalma alatt álló⁴⁵ többi (vértlen) *servi* is halálra volt ítélve, feltéve, ha urukat a saját életük kockáztatásával nem igyekeztek megvédeni. A rabszolgaság „virágzásának” azt az időszakot tarthatjuk, amely a II. pun háborút követően a szabad polgárság nagyarányú pusztulásával kezdődött, s mely alapvetően a latifundiumok keletkezéséhez és az árutermelő rabszolgáipar megjelenéséhez kapcsolódik.⁴⁶ Mindazonáltal, hogy a *servi* díjazást nem kapott az elvégzett munkáért, így olcsó, s továbbá tekintettel arra, miként a gazda hatalma alá tartozott, azaz jogilag tőle függött, biztonságos módja⁴⁷ volt a földek megművelésének. E mentén nem idegen az a megállapítás sem, ha azt mondjuk, hogy az ókori mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb eszköze a rabszolga volt.⁴⁸ Maróti Egon szavait⁴⁹ idézve: „a rabszolgák összehasonlíthatatlanul nagyobb százalékban végeztek termelő – vagy nélkülözhetetlen karbantartó, szolgáltató stb. – munkát, mint a szabadok”.⁵⁰ Így tehát jóllehet, hogy a rabszolgák a korabeli élet – alapvetően emberi erőáfordítást feltételező – szinte valamennyi munkaterületén jelen voltak. A jogi státuszuk mellett az életszínvonal volt az a pont, amelyben szignifikáns differencia mutatkozott a szabadok világlátásához képest. A munkavégzés helyének a gazda általi meghatározása is jelentős torzító hatással bírt az egyes rabszolgák létkérdése vonatkozásában. E tekintetben alapvetően két nagy csoportra oszthatjuk az alávetetteket.⁵¹ A városi házakban dolgozók alkották a *familia urbana*-t, mely körhöz tartoztak mindazok, akik az úr (gazda) és hozzátartozói körüli személyes szolgálatot teljesítettek.⁵² A vidéki birtokon dolgozók jelentették a másik csoportot, az ún. *familia rustica*-t. Figyelemmel arra, hogy ezen utóbbiak által végzett munka⁵³ jelentősen megterhelőbb volt, s nem feledve azt, hogy az életkörülmények is meglehetősen alacsonyabb színvonalat képviseltek a földeken, mondhatjuk, hogy kvázi egy

⁴³ Például értékítélet Cato-ról.: *Római rabszolgaság*, 22.

⁴⁴ Kr. u. 10.

⁴⁵ A vele egy fedél alatt (*sub eodem tecto*) lakó vagy az épp kíséretében lévők.

⁴⁶ Réthey: *Római rabszolgaság*, 20–21.

⁴⁷ A függő jogi helyzet miatt a rabszolga nem szegült ellen urával.

⁴⁸ Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013, 183.

⁴⁹ Maróti: *Rabszolgák*, 17.

⁵⁰ Leonhard Schumacher: *Slaves in Roman Society*, in Michael Peachin (ed.): *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 594.

⁵¹ Réthey: *Római rabszolgaság*, 36.

⁵² Például öltöztető, szakács, udvaros, szobaszolga.

⁵³ Például juhászok, kertészek, szántó-vetők, trágyahordók voltak. Lásd: Cato, *De Agricultura*, 2, 3-4.

büntetéssel ért fel, ha valakit a városból vidékre küldtek dolgozni. Ezt jól illusztrálja az is, miszerint a rabszolgák beszélő szerszámoknak, s ezzel együtt a földbirtok tartozékainak minősültek (Paulus, *Sententiarum receptarum regularum*, 3, 6, 34-37.). A fizikai leterheltség mellett az alávetetteket – néhány üdítő kivételtől⁵⁴ eltekintve – az uruk tetszék szerint fenytették, éhezttették, indokolatlanul büntethették, sanyargathatták, sőt akár meg is ölhettkék (Gaius, *Institutorum commentarii IV*, 1, 13-15.).⁵⁵ A könyörtelen bánásmód és az alacsony színvonalú életkörülmények nyitottak teret a szolgasorból való erőszakos kiválásnak, az olykor történelmi jelentőségű rabszolga felkeléseknek,⁵⁶ melyek a „virágzó korszak” csúcspontját is jelentették egyben. A kereszténység térhódításával mondhatni enyhülés mutatkozott, legalábbis reformok születtek, melyek során törvények formájában tiltották be részben-egészben az addigi gyakorlatot. E körben említést érdemel a *Lex Petronia*,⁵⁷ amely megtiltotta, a gazdáknak, hogy rabszolgáikat – a *praetor* előzetes engedélye nélkül – az arénában vadállatok elé vessék. Az *Edictum Claudianum* feloldozta azt az idős rabszolgát, amelyiket az ura éhezttette. Hadrianus császár akként rendelkezett, hogy a nagyurak mindaddig nem ölhettkék meg sajátkezüleg a szolgáikat (lásd ezt korábban), amíg a *praetor* előzetesen azt nem engedélyezte. Antonius Pius pedig már azt is biztosította az addig szinte teljesen jogfosztottak részére, hogy panaszt tegyenek a *praetornál* gazdájuk kegyetlensége miatt. A *praetort* egyúttal feljogosította arra, hogy kegyetlenkedés esetén a gazdát kötelezze a szolgájának eladására az érte legtöbbet ajánló másik szolgatartónak. Idővel lehetőség volt arra, hogy a *servi peculiumot* gyűjtsön. Így tehát azt, amit megkeresett, vagy amit ajándékba, netán borraivalónak kapott, a *servi* már elfogadhatta, sőt megtarthatta magának, melyet végső soron a szabadsága megváltására is fordíthatott.⁵⁸

EMBERKERESKEDELEM, AVAGY RABSZOLGAVÁSÁR AZ ÓKORBAN

A tanulmány végéhez közeledve érdemes említést tennünk még a rabszolgák kereskedelméről, e személyek adásvételéről is. Alapjába véve szinte valamennyi ókori város eleme, s egyben központi helyszíne volt a piac, amely szociális és kereskedelmi funkcióval egyaránt bírt. Délosz

⁵⁴ Ugyanakkor Musico, Tiberius császár rabszolgája meglehetősen magasrangú feladatot végzett, példának okáért ő felelt a galliai bevételek ellenőrzéséért felelt, s rabszolgái kíséretében utazhatott. Lásd: *CIL. Corpus inscriptionum Latinarum*, 6, 5197.

⁵⁵ Amikor az Aelius-Sentius-féle törvény általi felszabadulás körében büntetéseket, kínvallatást említ.

⁵⁶ A három jelentős rabszolga felkelésként az első és második szicíliai felkelést, valamint a Spartacus-féle rabszolgalázadást tartják számon.

⁵⁷ Kr. u. 79.

⁵⁸ Edward Westby: *The Roman Slave, The Law Coach*, Vol. 3, 1922/5, 76–77.

városa meghatározó jelentőségű tengeri-kereskedelmi központtá vált a Kr.e. 2. században,⁵⁹ többek között annak köszönhetően, hogy egyrészt Kr.e. 168-ban szabadkikötővé nyilvánították a szigetet, másrészt Rhodosz hanyatlásnak indult. Ezen utóbbinak azért volt nagy jelentősége, mert a hanyatlással a tengeri kereskedelem feletti ellenőrző tevékenysége is veszített az erejéből. Ennek közvetlen következményeként pedig felerősödött a kalózok tengeri tevékenysége, mely meglehetősen nagy szerepet játszott a tengeri útvonalakon megvalósuló rabszolgakereskedelem fellendülésében. Strabon úgy vélekedik, hogy a kalózok a foglyaikat alapvetően Delosra vagy a Pamphiliában lévő Sidébe szállították értékesítés céljából, tekintettel arra, hogy ezen kikötők voltak a kalózok elhíresült kereskedelmi állomásai (Strabon, *Geographica*, 14, 3, 2; 14, 5, 2.). A rabszolgák adásvételének lebonyolítására Rómában a piacfelügyelők utasítása alapján több helyszínen is sor kerülhetett. Jakab Éva behatóan vizsgálta az ókori Róma kereskedésének egyes aspektusait.⁶⁰ Tézisei szerint a központi piac funkcióját a Campus Martius töltötte be. Emellett azonban a Castor-templomról az a hír járta, hogy ott javarészt rossz minőségű rabszolgákat árultak. A nőnemű szolgákat hagyományosan a Vesta-templom mellett és a Via Sacra kínálták fel adásvételre. A meglehetősen drága luxusrabszolgákat a Saepia üzletében lehetett kíváncsian megvásárolni.⁶¹ Plutarchos nyomán a testi fogyatékosok számára külön piacot tartottak fenn (Plutarch, *Mor. De curiositate*, 10.), azzal együtt, hogy feltehetően Aesculapius szigete mellett is létezett egy kereskedelmi egység, ahol pedig a beteg és kiöregedett rabszolgákat⁶² bocsátották áruba.⁶³

Láthatjuk tehát, miszerint a rabszolgakereskedelem szerves részét képezte Róma mindennapjainak. Mindezt alátámasztja az is, hogy a jogügyletek nagy számban történő lebonyolítása mellett az erre irányuló szerződéses gyakorlat is meglehetősen kimunkált volt. A korban irányadó kereskedelmi szokásokat és formulákat Brissonius nyomán Jakab Éva külön kutatta.⁶⁴ Kiindulási alapként tekinthetünk arra, hogy a kellékszavatosság már ókorban is áthatotta a jogügyletet, melynek értelmében az eladó szavatolta a rabszolga hibátlan testi

⁵⁹ Lásd még: Maróti Egon: A délosi rabszolgapiac és a kalózkodás, *Antik Tanulmányok IX*, 1962/1, 1–12.

⁶⁰ Jakab Éva: Kereskedési szokások a régi Rómában, *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 9–31.; Jakab Éva: Stipulationes aediliae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban), *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 85–114.; Jakab Éva: Rabszolgavételek Rómában, in Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin születésének 70. és oktatói munkájának 25. évfordulójára, *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLI. köt. 1992/1-40, 247–259.

⁶¹ Jakab: *Kereskedési szokások*, 16.

⁶² Wayne Edward Boese: *A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire*, University of Washington, Washington, 1973, 148.

⁶³ Jakab: *Kereskedési szokások*, 8–9., valamint 16–17.

⁶⁴ Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány*, 2013.

állapotát.⁶⁵ A kereskedés alkalmával a rabszolgatulajdonosok bizonyos tulajdonságokat ígértek a rabszolgákról az állapotukat, egyes jellemzőiket illetően, melyeket *dicta et promissa* elnevezéssel illetünk.⁶⁶ Uralkodó elv volt, miszerint az eladó szavatolta, hogy az adásvétel tárgyát képező rabszolga nem tolvaj, nem szökött, illetőleg nincs delictumból eredő tartozása sem.⁶⁷ A rejtett (fizikai, testi) hibák⁶⁸ mellett a lelki hibákért (ún. *animi vitia*) is helytállást követeltek meg.⁶⁹ Az ezzel kapcsolatos felelősségi alakzat dogmatikai elemzése körében beszélhetünk arról is, hogy a kellékszavatosság az adásvétel tárgya után keletkező, létrejövő testi hibákra nem terjed ki, azok praktikusán a *noxia solutus* mintájára a múltra vetítve értelmezendők. Jakab tézisei szerint az *aedilis curilisi* jog objektív értelemben kezelte a garanciák ezen körét, melynek tükrében az eladó azért vállalt felelősséget az iménti példa alapján, hogy a rabszolga az eladásáig még sohasem kísérelt meg szökést, avagy nem lopott, így tehát az elvi hangsúly nem a jellemért, kvázi lelki hibákért való helytálláson volt.⁷⁰ Ezzel ellentétes álláspontot vall Gamauf, aki úgy vélekedik, hogy a jellembeli gyengeség (pl. a szökésre való hajlam) már önmagában kimeríti a lelki hibát, s egyúttal *redhibitióra* is jogalapot teremt.⁷¹

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Megállapítást nyert a fentiek értelmében, hogy az ókori Róma társadalomszerkezetét és felfogását teljes mértékben tematizálta a rabszolgakérdés.

A rabszolgákra mondhatni árucikként tekintettek a történelem során, melynek következtében nemes egyszerűséggel kereskedtek velük. A rabszolgaság egyik fő jellemzője a – fentiekben is tárgyalt - kényszerítő jelleg, amelyet intézményesített formában erőszakkal, ennek okán az erőszaktól való félelemmel, olykor kínzással és a fizikai erőszak mellett lelki terror útján megvalósuló szisztematikus elnyomással érnek el. Emellett persze azt a sok esetben nyilvánvaló motívumot is meg kell említenünk, hogy a cselekmények jelentős hányada a

⁶⁵ Nem jelentett mást, minthogy az eladó javarészt *stipulatio* formájában állt helyt a rabszolga testi hibáiért.

⁶⁶ El kell azonban határolnunk a pusztán „dicsérő” kijelentéseket, melyekért az eladó viszont már nem tartozott felelősséggel (pl. pontos, megbízható).

⁶⁷ Jakab Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*, C. H. Beck Verlag, München, 1997, 125.

⁶⁸ Pl. sánta, ideértve a mind az állandó, mind az átmeneti (pl. láz) betegségeket is.

⁶⁹ A rabszolga hibáiról lásd: Ulpianus, *Digesta*, 21.1.1.-21.1.4.6.

⁷⁰ Jakab: *Humanizmus és jogtudomány*, 185.

⁷¹ Richard Gamauf: *Ad statum licet confugere*, Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1999, 110.

gazdasági kizsákmányolás égisze alatt megy végbe. Ezen dogmatikai aspektusokra figyelemmel nem véletlenül emlegetik az emberkereskedelmet a modernkori rabszolgaságként.

A szolgálóállapot elvi éllel tiporja azokat a jogokat, amelyek a jogfejlődés útján alapvető emberi szabadságjogokként lettek aposztrofálva. E körben külön említést kell tennünk az élethez és emberi méltósághoz való jogról; kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalmáról; a szolgaság tilalmáról, valamint a személyes szabadsághoz és biztonsághoz való jogról.

Amennyiben párhuzamot kívánunk vonni a rabszolgákkal való bánásmód és az emberkereskedelem mai áldozatainak helyzete között, megállapíthatjuk, hogy a múlt meglehetősen nagy árnyékot vetít a jelenkorra. Az emberkereskedelemnek számos formája létezik, amely a mindennapi közvetlen környezetünkben valósul meg. Ezek mindegyike az áldozatok eredendő kiszolgáltatottságával való visszaélésen alapul, s alapjaiban, mint már említettem, emberek kizsákmányolására épít.⁷²

A hatályos magyar szabályozás értelmében – uniós és nemzetközi jogforrásokra⁷³ is figyelemmel – az emberkereskedelem bűncselekménye egy komplex jogkérdés, s a kényszermunkával együtt rendeli büntetni a jogalkotó. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 5. cikkével összhangban az Alaptörvény III. cikke⁷⁴ is abszolút tilalmat fogalmaz meg.

Kézirat lezárva: 2023. október 20.

⁷² Az Európai Parlament 2021. február 10-i állásfoglalása az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott küzdelemről, valamint az áldozatok védelméről szóló 2011/36/EU irányelv végrehajtásáról, G) pont.

⁷³ Az emberkereskedés és mások prostitúciója kihasználásának elnyomása tárgyában 1950. évi nemzetközi egyezmény (New York);

Az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló 2000. évi jegyzőkönyv (Palermo);

Európai Unió Tanácsának 1997. február 24-i 97/154/IB számú, az emberkereskedelem és a gyermekek szexuális kizsákmányolása elleni küzdelmet szolgáló együttes fellépése;

Európai Unió Tanács a 2002. július 19-i, az emberkereskedelem elleni fellépésről szóló 2002/629/IB számú kerethatározata.

⁷⁴ Ezzel összhangban lásd még: Magyarország Alaptörvénye II., III., IV., XII., XV. cikk.

BIBLIOGRÁFIA

- ALFÖLDY Géza: *Római társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 1996.
- BAJUSZ Ferenc: *Az ókori rabszolgák helyzete és sorsuk alakulása a kereszténység hatása alatt*, Budapest, Budapesti Református Akadémia Kiadó, 1969.
- BOESE, Wayne Edward.: *A Study of the Slave Trade and the Sources of Slaves in the Roman Republic and the Early Roman Empire*, University of Washington, Washington, 1973.
- BRÓSZ Róbert – PÓLAY Elemér: *Római jog*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1974.
- CSERNUS Szilveszter: Milyen volt rabszolgának lenni az ókori Rómában? *Múlt-kor*, 2015. március 9., <https://mult-kor.hu/milyen-volt-rabszolganak-lenni-az-okori-romaban-20150303?pIdx=4>
- CZINE Ágnes: *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája*, Doktori értekezés, Pécs, 2011.
- CZINE Ágnes – DOMOKOS Andrea: *Büntetőjog – Különös rész I*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017.
- DOMOKOS Andrea: Az új Büntetőeljárás Kódex sértettekre vonatkozó egyes rendelkezéseiről, *Glossa Iuridica*, IV. évf. 2018/3-4, 137–148.
- DOMOKOS Andrea – GARAI Renáta: *A bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás áldozatai*. *Glossa Iuridica*. VI. évf. 2019/3-4, 9–22.
- DOMOKOS Andrea: *Büntető anyagi jog – általános rész*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2019.
- FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- FEHÉR Lenke: Az emberkereskedelem komplex problémája, *Állam- és Jogtudomány*, LIIV. évf., 2012/4, 397–420.
- GAMAUF, Richard: *Ad statum licet confugere*, Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1999.
- HAHN István: Az ókori vallások és a rabszolgaság, *Világosság*, VI. évf., 1965/6.
- HAHNER Péter: *100 történelmi tévhit*, Budapest, Animus, 2010.

HOLLÁN Miklós: Az emberkereskedelem büntetni rendelete a nemzetközi instrumentumok tükrében, *Állam- és Jogtudomány*, VIII. évf., 2007/2, 273–287.

HOLLÁN Miklós: Az emberkereskedelem tényállásának jogharmonizációja az Európai Unióban, *Büntetőjogi Kodifikáció*, VIII. évf., 2008/2, 22–26.

JAKAB Éva: Kereskedési szokások a régi Rómában, *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 9–31.

JAKAB Éva: Stipulationes aediliciae (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban), *Acta Universitatis Szegediensis: acta iuridica et politica*, XLIV. köt., 1993/7, 85–114.

JAKAB Éva: Rabszolgavételek Rómában, in Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin születésének 70. és oktatói munkájának 25. évfordulójára, *Acta Universitatis Szegediensis : acta iuridica et politica*, XLI. köt. 1992/1-40, 247–259.

JAKAB Éva: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*, C. H. Beck Verlag, München, 1997.

JAKAB Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

KUBISCH Károly: *Az emberkereskedelem büntetőjogi megítélésének morális és szabályozási változásai*, Doktori értekezés, Budapest, 2021.

LAUNARO, Alessandro: *Peasants and Slaves. The Rural Population of Roman Italy*, University Press, Cambridge, 2011.

MARÓTI Egon: A délosi rabszolgapiac és a kalózkodás, *Antik Tanulmányok IX*, 1962/1, 1–12.

MARÓTI Egon: *Rabszolgák az ókori Rómában*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969.

RÉTHEY Ferenc: *A római rabszolgaság*, Szél Nándor Nyomda, Kecskemét, 1913.

SCHEIDEL, Walter: Human Mobility in Roman Italy II: The Slave Population, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 95, 2005, 64–79.

SCHUMACHER, Leonhard: Slaves in Roman Society, in Peachin, Michael (ed.): *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 589–608.

MORRIS, Silver: Contractual Slavery in the Roman Economy, *Ancient History Bulletin*, Vol. 25, 2011, 73–132.

TAKÁCS Levente – GACSAL Dóra: A római rabszolgaság, *Korall*, XVII. évf., 2016/63, 54–68.

VERBOVEN, Koenraad: The Freedman Economy of Roman Italy, in Sinclair Bell – Teresa Ramsby (ed.): *Free at Last! The impact of freed slaves on the Roman Empire*, Bloomsbury Publishing, London, 2011, 88–109.

WINDT Szandra: *Gondolatok az emberkereskedelemről*, Miskolci Jogi Szemle, XIV. évf., 2019/2, 459–469.

WESTBY, Edward: The Roman Slave, *The Law Coach*, Vol. 3, 1922/5, 76–78.